

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

01/03/2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29/06/2021

Prof. Dr. Enver BOZDEMİR
Düzce Üniversitesi
İşletme Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü
enverbozdemir@duzce.edu.tr

Öğr. Gör. Mustafa FİLİZ
Artvin Çoruh Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri MYO
Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü
mustafa2108@artvin.edu.tr

**TÜRKİYE'DE AKILCI İLAÇ KULLANIMI İLE İLGİLİ BİLGİ, TUTUM VE DAVRANIŞ
BELİRLEMeye YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ**

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de akılcı ilaç kullanımına yönelik bilgi, tutum ve davranışları belirlemek için yapılan çalışmaların sistematik derleme yöntemi ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada son on yılda yapılan araştırmalar dikkate alınmıştır. Bu amaçla 07.01.2021-12.01.2021 tarihleri arasında Artvin Çoruh Üniversitesi internet erişim ağı üzerinden belirlenen kelimelerle Google Akademik, EBSCO ve ULAKBİM dizinlerinin/veri tabanlarının üzerinden tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda belirlenen kriterlere uygun 28 çalışma araştırmaya değerlendirmeye alınmıştır. İkincil verilerin kullanıldığı sistematik derleme çalışmasının hazırlanmasında, PRISMA yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sağlık çalışanları, hasta ve hasta yakınları, toplum ve öğrencilerin genel olarak örnekleme oluşturduğu ve aralarında önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Toplumun bilgi, tutum ve davranışlarında önemli eksikliklerin olduğu ve sağlık çalışanların advers etki bildirim sistemi konusunda yeterli olmadıkları görülmüştür. Öğrencilerin akılcı ilaç kullanım düzeylerinin iyi olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanları, hastalar, toplum ve öğrencilerin akılcı ilaç kullanım düzeyleri arasında farklılıklar olduğu güçlü ve zayıf yönlerin bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Akılcı İlaç, İlaç, Sağlık, Sistematik Derleme.

**RATIONAL MEDICINE USE IN TURKEY WITH THE KNOWLEDGE AND ATTITUDES
TOWARDS SYSTEMATIC REVIEW OF STUDIES DETERMINATION OF BEHAVIOR**

Abstract

In this study, information for rational drug use in Turkey, the study aimed to determine attitudes and behavior to be analyzed by systematic compilation method. In the study, researches conducted in the last ten years were taken into consideration. For this purpose, between the dates of 07.01.2021-12.01.2021, Google Scholar, EBSCO and ULAKBİM directories / databases were searched with the words determined over the Internet access network of Artvin Çoruh University. 28 studies in accordance with the criteria determined as a result of the screening were included in the study. In the preparation of a systematic review study using secondary data, the PRISMA method was used. According to the findings, it was observed that healthcare professionals, patients and their relatives, society and students in general constituted the sample and there were significant differences between them. It has been observed that there are important deficiencies in the knowledge, attitudes and behaviors of the society and that healthcare workers are not sufficient about the adverse reaction reporting system. It was observed that the rational drug use levels of the students were good. It has been observed that there are strengths and weaknesses in terms of rational use levels of healthcare professionals, patients, society and students.

Keywords: Rational Medicine, Medicine, Health, Systematic Review.

Giriş

Sağlık giderleri, birçok ülke ekonomisinde önemli yer kapsamakta ve ekonomik yük olarak hükümetlere ciddi baskı unsuru oluşturmaktadır (Filiz ve Bardakçı, 2020: 437). Sağlık hizmetleri yapısı gereği kar amaçlı olmayıp kaliteli hizmet sunulması esas olduğu için kaynak azaltmaktan ziyade kaynakların dikkatli kullanılması önem arz etmektedir (Arslan ve Filiz, 2020: 2). Sağlık giderleri içerisinde ilaç harcamaları önemli yer kaplamaktadır. Bu yüzden ilaç harcamalarının kontrolünün sağlanması ve bu alanda kanıta dayalı bilgilerin sunulması büyük önem arz etmektedir. Bu kontrolün sağlanmasında Akılcı İlaç Kullanımı (AİK) büyük bir araç olmaktadır. AİK uygulanması, kavranması ve takibi kolay olmasından dolayı büyük ilgi görmektedir.

AİK ile ilgili literatürde birçok tanım bulunmaktadır. AİK, ilaçların kullanımında doğru metotların takip edilmesi ve kullanımının bilinçli şekilde yapılmasını ifade etmektedir (Akıcı ve Kalaça, 2013: 33). Her insan sağlıklı bir yaşam sürmek ister. Bunun içinde gerekli durumlarda ilaç kullanır. Bu kullanım bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olabilmektedir. Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile beraber doğru olmayan bilgilere erişim kolaylaşmıştır. Bu durum da doğru ilaç kullanımı ile ilgili bilgi bulanıklığı yaşanmasına neden olmaktadır. Hatta birey kendi kendine karar verip ilaç kullanımına gidebilmektedir (Uğrak vd., 2015: 138). Halbuki ilaç kullanmakta temel amaç, istenilen olumlu etkileri maksimum düzeye çıkarmak ve zararı minimum düzeye indirmektir (Şahingöz ve Balcı, 2013: 58). Bilinçsiz ilaç kullanımı veya reçetesiz ilaç kullanımı ölümle sonuçlanan vakalara yol açabilmektedir (Kaya vd., 2015: 37). Bu yanlış uygulamaların tamamı Akılcı Olmayan İlaç Kullanımı (AOİK) olarak değerlendirilmektedir.

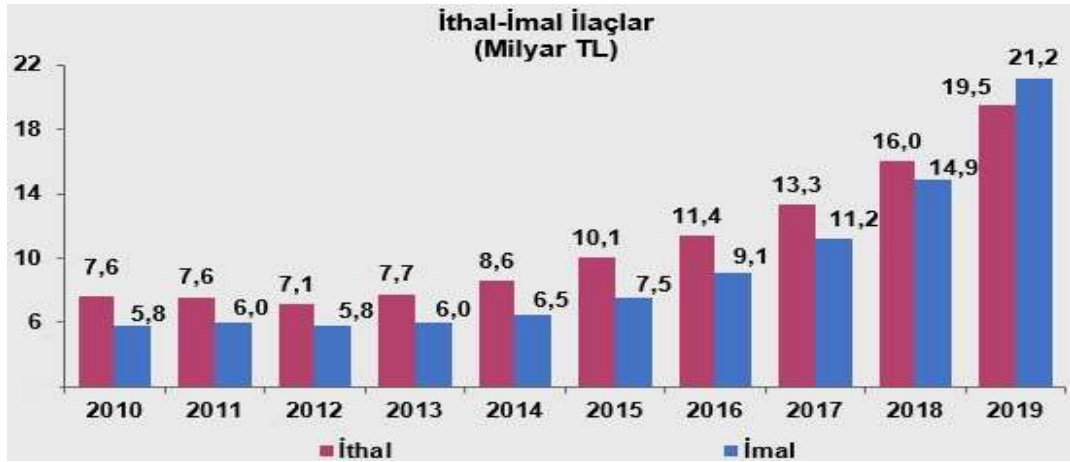
AOİK, birçok ülke ekonomisi için önemli yük teşkil etmektedir. Türkiye’de 2018 verilerine göre 1227 dolar kişi başı sağlık harcaması yapılmaktadır. İlaç giderleri sağlık harcamaları içerisinde önemli yeri olduğu düşünüldüğünde AOİK’in önlenmesi ekonomik olarak büyük fark oluşturacağı düşünülmektedir (Akıcı ve Kalaça, 2013: 34). AOİK birçok yönden olumsuzluklara neden olmaktadır. Tıbbi olarak tedaviden yarara görmeme, ilaçların yan etkisinde artış, artan mikrobiyal direnç, hastanede yatış süresinin artması, hasta uyumunda azalma, enjeksiyonla alınan ilaçların uygunsuz kullanımından dolayı bulaşıcı hastalık riskinde görülen artış, gerçek ihtiyaç halinde yeteri kadar ilaca ulaşılmaması ve toplumun sağlık hizmetlerine olan güvenin sarsılması gibi birçok olumsuzluklara yol açmaktadır (Sürmelioglu vd., 2015: 454). Ekonomik açıdan da AOİK’in tedavi maliyeti, tedavinin kalitesizleşmesi, hastalık ve erken ölüm nedenlerine bağlı olarak önemli iş kayıplarına neden olmaktadır (Aydın ve Gelal, 2012: 2012: 59).

Dünyada ve Türkiye’de ilaç harcamaları sağlık harcamaları içerisinde önemli yer kaplamaktadır. OECD ülkelerinde bu oran yaklaşık %20’lerde, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %20-40 arasında değişmektedir. 2018 yılında dünya ilaç pazarı hacmine bakıldığında zaman 1,2 trilyon dolar olduğu görülmektedir. Bu pazarda ABD, Çin, Japonya, Almanya ve Fransa’nın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Türkiye’nin ise bu pazarda 17.sırada olduğu görülmektedir. Dünyada ve Türkiye’de ilaç satış miktarı sürekli olarak artmaktadır. İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikasının verilerine göre Türkiye’de 2019 yılı ilaç pazarı 2018 yılına göre 9,8 milyar TL artarak 40,7 milyar TL’ye ulaşmıştır. Türkiye’de 2010-2019 yılı ilaç pazarı şekil 1’de gösterilmiştir (İEİS, 2019).

Şekil 1. Yıllara göre yılda tüketilen ilaçların milyar değerinden kutu sayısı ve milyar TL değerinden tutarı

Türkiye’de ilaçların büyük çoğunluğu ithal edilmektedir. Bu yüzden AOİK davranışlarının engellenmesi büyük önem arz etmektedir. Türkiye’de şekil 2’de gösterildiği gibi ithal ilaç pazarında 2019 yılında değerinde 19,5 milyar TL, kutuda ise 0,29 milyar kutu satış gerçekleşmiştir. Yurt içinde üretilen ilaçlar ise bu dönemde 21,2 milyar TL’ye ve 2,07 milyar kutu satışına ulaşmıştır. Türkiye’de 2010-2019 yılı ithal-imal ilaç pazarı şekil 2’de gösterilmiştir (İEİS, 2019).

Şekil 2. Yıllara göre yılda tüketilen ithal-imal ilaçların milyar TL değeri

AİK’in ilgili tarafları sağlık çalışanları, eczacılar ilaç sanayisi, devlet, toplum gibi farklı gruplar oluşturmaktadır. AİK tam olarak yerleşebilmesi için tüm tarafların desteği önem arz etmektedir (Sürmelioglu vd., 2015: 454). AİK sağlık, ekonomik, çevre gibi birçok açıdan önemli bir faktördür. Bu yüzden bu alanda yapılan çalışmalar, kanıtlayıcı bilgi sunması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma, literatürde yapılan araştırmaların, sistematik derleme yöntemi ile parçaları bir bütün olarak görülmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada sağlık çalışanları, toplum, öğrenciler ve hasta veya hasta yakınlarının AİK’e yönelik bilgi, tutum ve davranışlarının ne düzeyde olduğunu belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların, sistematik derleme yöntemi ile ortak payda ve öne çıkan sonuçlar birleştirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve önemli bulguları bir araya getirmesi noktasında fark oluşturacağı düşünülmektedir.

1. Gereç ve Yöntemler

1.1. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Çalışmada değerlendirmeye alınan araştırmalardan sağlanan ikincil verilerden yararlanılmıştır. Sistematik derleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Sistematik derlemelerde araştırılan konuya yönelik bulgular, belirli kriterlere göre seçilmekte ve sentezlenmektedir (Victor, 2008: 2). Planlanan bir araştırma probleminin belirli seçim kriterleri sağladıktan sonra çalışmaya dahil edilmesi ve elde edilen kanıtların bütüncül olarak analiz edilmesini gerektirmektedir. Tarafsız bir değerlendirme için bir kısım sistematik yollar takip edilmektedir (Higgins ve Green, 2011: 54). Sistematik inceleme amacın ortaya konulması, kapsamın belirlenmesi, bazı dâhil edilme ölçütlerinin kullanılması, veri tarama metodunun belirlenmesi ve verilerin toplanması gibi aşamaları bulunmaktadır (Lunny vd., 2016: 2). Sistematik incelemeler sırasıyla araştırma stratejisi, dâhil edilme kriterleri, tarama, verilerin toplanması ve tanımlanması, araştırmada kullanılan çalışmaların kalitesinin belirlenmesi ve bulguların sentezi gibi aşamalardan oluşmaktadır (Karaçam, 2013: 27). Sistematik derleme çalışması hazırlanırken PRISMA yöntemi baz alınmıştır. Bu metodun amacı, meta-analiz ve sistematik değerlendirme çalışmalarını kalitesini geliştirmede yazılı bir rehber sağlamaktır. Sistematik derleme hazırlanırken bir dizi kuralları içermekte olup, kaliteli çalışmaların seçilmesinde önemli avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca bu metod, meta analizi ve sistematik derleme yöntemi ile yapılan çalışmaların eleştirisel değerlendirilmesi içinde kullanılmaktadır (Moher vd., 2009: 875).

Araştırmanın amacı kapsamında 07.01.2021-12.01.2021 tarihleri arasında Artvin Çoruh Üniversitesi internet erişim ağı üzerinden akılcı ilaç, ilaç kullanım, akılcı olmayan ilaç, ilaç tüketim, ilaç bilgisi, ilaç alışkanlığı, rasyonel ilaç, ilaç uygulama hataları ve ilaç eğitimi gibi anahtar kelimelerle Türkçe çeşitli kombinasyonlar yapılarak Google Akademik, EBSCO ve ULAKBİM dizinlerinin/veri tabanlarının yardımıyla tarama yapılmıştır.

Ocak 2011-Aralık 2020 yılları arasında yayınlanan çalışmalar taranmıştır. Tarama kriterleri ve anahtar kelimeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.Tarama Kriterleri, Veri Tabanları ve Anahtar Kelimeler

Veri tabanları/Dizinler	-Google Akademik	-EBSCO	-ULAKBİM
Anahtar kelimeler	-Akılcı ilaç -Akılcı olmayan ilaç -İlaç bilgisi -Rasyonel ilaç -Akılcı olmayan ilaç	-İlaç kullanım -İlaç tüketim -İlaç alışkanlığı -İlaç uygulama hataları -İlaç eğitimi	
Arama kriterleri	-Araştırmanın Ocak 2011-Aralık 2020 tarihleri arasında yapılmış olması -Araştırmanın orjinal ve kantitatif nitelikte olması -Araştırmanın makale şeklinde yayınlanmış olması -Çalışma yayın dilinin Türkçe olması -Türkiye sınırları içerisinde yapılan bir araştırma olması -Araştırmalara tam metin olarak ulaşılabilir olması		

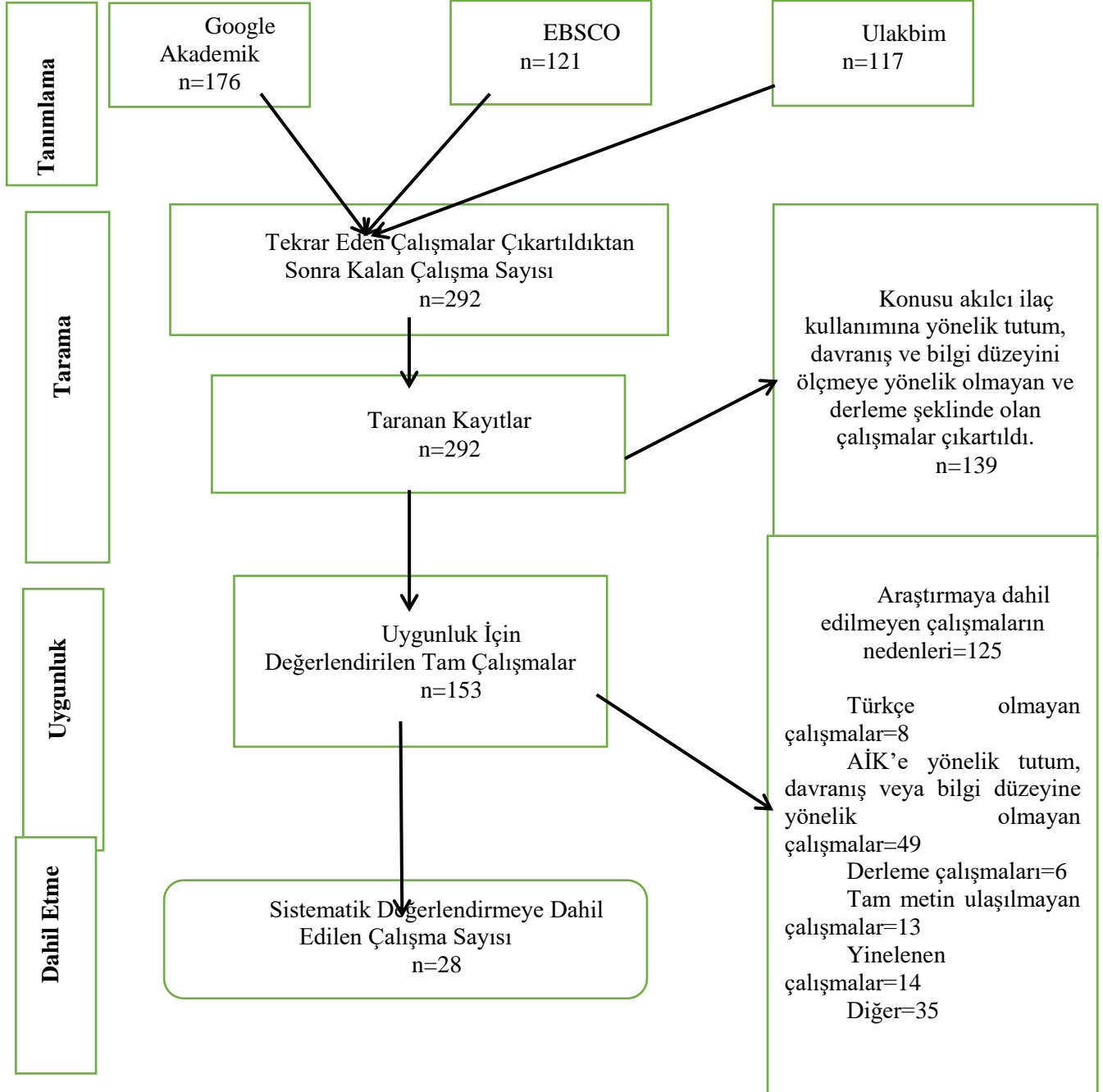
1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada dâhil etme kriterleri çerçevesinde, belirlenen tarihler içerisinde ve belirlenen anahtar kelimelerle tarama yapılmıştır. Bu kapsamda Türkçe dışında yayınlanan çalışmalar, derlemeler, tezler ve kongrelerde sunulan sözel veya poster bildiriler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Literatürde akılcı ilaç kullanımı düzeyini belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmaların sayısında son on yılda önemli bir artış olduğu görülmüştür. Bundan dolayı süre sınırı olarak Ocak 2011-Aralık 2020 tarihleri arasında yapılan çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.

2. Bulgular

PRISMA yöntemine göre yapılan tarama işleminin tanımlama, tarama, uygunluk ve dahil etme aşamaları Şekil 3'te gösterilmiştir. Daha önceden belirlenen anahtar kelimelerle veri tabanlarında ve dizinlerde yapılan taramada toplamda 414 çalışmaya ulaşılmıştır. Tekrarlanan 122 yayın

çıkartıldıktan sonra 292 çalışma tarama aşamasına alınmıştır. Taramada çalışmaların özet kısımları ve anahtar kelimeleri değerlendirildikten sonra, 139 yayın araştırmanın kriterlerine uymadığı için araştırmaya dahil edilmemiştir. Uygunluğu kabul edilen 153 çalışma tam metin üzerinden araştırma kapsamına alınmıştır. Tam metinler değerlendirildikten sonra araştırmaya dahil edilmeme nedenleri belirtilerek 125 yayın çalışmanın dışında tutulmuştur. Sonuç olarak 28 çalışma bu araştırmaya dahil edilmiştir.

Şekil 3. PRISMA yönergesine göre çalışma seçimi akış şeması (Liberati vd., 2009: 67; Filiz, 2020: 282).

Belirlenen kriterler sonrası sistematiK derlemeye dahil edilen 28 çalışmanın incelenmesi sonucu elde edilen veriler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar

Yazar	Araştırma Başlığı	Yöntem	Sonuç
Utli ve Turan (2020).	0-12 Yaş arası çocuğa sahip ebeveynlerin AİK'e yönelik tutumlarının incelenmesi	Tanımlayıcı ve Kesitsel tip. 0-12 yaş aralığında en az bir tane çocuğu olan toplam 310 ebeveyn AİK'e yönelik ebeveyn tutum ölçeği ile veriler toplandı.	Ebeveynlerin AİK tutum düzeylerinin olumlu olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin meslek, eğitim, gelir ve yaşadığı yerin AİK davranışlarını etkilediği görülmüştür.
Beggi ve Aşık (2019).	Aile hekimliği polikliniğine başvuran hastaların AİK yönünden değerlendirilmesi	Tanımlayıcı tip. Aile hekimliği polikliniğine başvuran 400 hastadan, araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Katılımcıların AİK ilkelerine fazla uymadıkları tespit edilmiştir.
Macid vd., (2019).	Bireylerin AİK bilgi düzeylerinin incelenmesi	Tanımlayıcı tip. Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan AİK ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya belirlenen eczanelere ilaç almaya gelen 173 katılımcı çalışmaya dahil edilmiştir.	Katılımcıların AİK bilgi düzeyleri yüksek olduğu ve hekim önerisi olmadan ilaç kullanımı konusunda bireylerin önemli ölçüde bilinçli davrandıkları görülmüştür.
Kubat (2018).	Hekimlerin AİK ve farmakovijilansa yönelik bilgi ve tutumları	Tanımlayıcı ve Kesitsel tip. 353 hekimden araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Hekimlerin, reçeteleme ve hastayı bilgilendirme konusunda duyarlı oldukları görülmüştür.
Şantaş ve Demirgil (2017).	AİK'e ilişkin bir araştırma	Tanımlayıcı tip. 602 öğrenciden başka bir çalışmada araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır	Öğrencilerin AİK düzeylerinin yetersiz olduğu görülmüştür.
Köse vd., (2018).	Sakarya'nın Taraklı ilçesindeki erişkinlerde AİK ile ilgili bazı bilgi ve tutumlarının incelenmesi	Tanımlayıcı tip. İlçede bulunan 419 vatandaşın araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	AİK konusunda bilgi eksikliği mevcut olup ve bu durum yaş ilerledikçe daha çok arttığı görülmüştür.
Balık ve Sarıgül (2020).	AİK: Aile hekimlerinde bir uygulama	Tanımlayıcı tip. 69 aile hekiminden Sağlık Bakanlığı İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu Akılcı İlaç Şube Müdürlüğü tarafından geliştirilen ve hekimlerin AİK düzeyini belirlemeye yönelik yaklaşımlarını değerlendiren anket kullanılmıştır.	Aile hekimlerinin ilaçlar hakkındaki bilgi düzeyleri incelendiğinde en fazla %23,2 oranla ilaç etkileşimleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları belirlenmiştir. Aile hekimlerinin %43,5 oranla ilaçların fiyatı konusunda hastalara bilgi vermedikleri görülmüştür.
Akıcı vd., (2015).	Birinci basamak sağlık merkezlerine ve devlet hastanelerine başvuran hastaların aldıkları sağlık hizmetinin AİK açısından değerlendirilmesi	Tanımlayıcı tip. 12 ilden aile sağlığı merkezleri ve devlet hastanelerine başvuran toplam 4470 hastadan araştırmacılar tarafından geliştirilen anketle veriler toplanmıştır.	Hastaların genel olarak hizmetlerden memnun olmalarına rağmen aldıkları tedavi hizmetleri hakkında bilgilendirmeler konusunda eksikler yaşandığı görülmektedir. Bu durumun yaşanmasında temel neden olarak AİK konusunda yeteri kadar alt yapının olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.
Şendir vd., (2015).	Aile sağlığı merkezlerine başvuran bireylerde AİK alışkanlıklarının belirlenmesi	Tanımlayıcı tip. 5 farklı aile sağlığı merkezine başvuru yapan 382 hastaya araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmıştır.	AİK'e yönelik farkındalığının artırılmasının gerektiği, özellikle ileri yaşta ve düşük eğitim seviyesinde olan kişilerin eğitime gereksinimleri olduğu görülmektedir.
Şahingöz ve Balcı (2013).	Hemşirelerde AİK	Tanımlayıcı ve kesitsel tip. 641 hemşireye araştırmacılar tarafından geliştirilen anketle veriler toplanmıştır.	Genç yaş grubundakiler ve eğitim seviyesi yüksek olan hemşireler AİK konusunda daha hassas davranmaktadır.
Saygılı vd., (2015).	Bir kamu hastanesinde hemşirelerin AİK'e yönelik bilgi ve davranışlarının değerlendirilmesi	Tanımlayıcı ve kesitsel tip. 296 hemşireden hastane hemşire değerlendirme anketi ile veriler toplanmıştır.	Hastanelerde AİK konusunda hemşirelerin, sorumluluklarının farkında olduğu ancak bir bütün olarak AİK ve özellikle advers etki bildirimisi konusunda ilgili eğitim ihtiyacının olduğu tespit edilmiştir.
Aşiret vd., (2013).	Geriatrik hastalara hizmet veren hemşirelerin AİK konusundaki bilgi ve deneyimlerinin değerlendirilmesi	Tanımlayıcı tip. 152 hemşireye araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmıştır.	Hemşirelerin 3\4'ünün AİK tanımını tam olarak bilmedikleri, ilaç uygulama ilkelerini değerlendirmelerine karşın ilaç-ilaç ve ilaç-besin etkileşimlerini yeterince değerlendirmedikleri görülmüştür.
Hatipoğlu ve Özyurt (2016).	Manisa ilindeki bazı aile sağlığı merkezlerinde AİK	Tanımlayıcı tip. İki tane aile sağlığı merkezinin sorumluluk alanına giren 550 kişiye araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmıştır.	Araştırmada katılımcıların çoğunluğunda AİK ilkelerine uymayan ilaç kullanımının olduğu tespit edilmiştir.
Uğrak vd., (2015).	Kardiyoloji kliniğinde yatan hastaların AİK konusundaki tutumları	Tanımlayıcı tip. 121 hastaya Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen anketle veriler toplanmıştır.	AİK konusundaki hastaların tutumları Türkiye'de daha önce yapılan araştırmalara göre daha olumlu bulunmuştur.
Barutçu vd., (2017).	Vatandaşların AİK, bilgi ve tutum değerlendirmesi: Ankara ili metropol ilçeler örneği	Tanımlayıcı tip. Ankara'da 400 kişi üzerinden araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmıştır.	AİK konusunda önemli eksikliklerinin olduğu, azımsanmayacak bir oranda katılımcıların kendi başına veya yakın çevresinden aldığı tavsiyelerle ilaç kullandığı, hastalandıklarında çoğunlukla

		öncelikle aile hekimlerine başvurdukları görülmüştür.
--	--	---

Tablo 2(Devamı). Araştırmaya dahil edilen çalışmalar

Yazar	Araştırma Başlığı	Yöntem	Sonuç
Karakoç ve Uyanık (2018).	Bir kamu hastanesinde görevli hemşirelerin AİK konusundaki bilgi, tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi	Tanımlayıcı ve kesitsel tip. 392 hemşireden hastane hemşire değerlendirme anketi ile veriler toplanmıştır.	Hemşirelerde AİK hususunda genel bir bilinç olduğu ancak özellikle advers etki bildirimleri ile gebelik, pediatri, organ yetmezlikleri gibi özel durumlarda ve ilaçların etkileşimleri konularında eğitim ihtiyacının olduğu görülmüştür.
Kıroğlu vd., (2018).	Araştırma görevlilerinin AİK konusunda bilgi ve farkındalıkları	Tanımlayıcı tip. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde çalışan 128 araştırma görevlisinden araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile veriler toplanmıştır.	Araştırma görevlilerin AİK konusunda bazı uygulamalarda bilgi ve tutumlarının eksik olduğu görülmüştür.
Ekenler ve Koçoğlu (2016).	Bireylerin AİK ile ilgili bilgi ve uygulamaları	Tanımlayıcı tip. Konya da yapılan ev ziyaretleri ile 141 bireyden araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile veriler toplanmıştır.	AİK konusunda bireylerin geliştirilmesi gereken sağlık davranışları bulunmaktadır. Özellikle hekime danışmadan ilaç kullanımı ve ilacın önerilen süreden önce bırakılması en önemli sorun olarak görülmüştür.
Karaman vd., (2019).	Hemşirelik öğrencilerinin AİK durumları	Tanımlayıcı tip. Hemşirelik fakültesinde öğrenim gören 303 öğrenciden araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile veriler toplanmıştır.	Hemşirelik öğrencilerinin AİK’e ilişkin bazı konularda (ilacı reçete ile alma, ilaçları zamanında alma, hekim önerisi dışında ilaç dozunda değişiklik yapma) yetersizliklerinin olduğu saptandı.
Büyükturan ve Büyükturan (2017).	Bir grup hasta ve hasta yakınlarının ilaç kullanımı ile ilgili tutum ve davranışları	Kesitsel tip. Fizik tedavi ve rehabilitasyon yüksek okuluna herhangi bir nedenle başvuran hasta ve hasta yakınlarından 392 kişiye araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmıştır.	Katılımcıların çoğunluğunun AİK ilkelerine uygun hareket ettikleri görülmüştür.
Karataş vd., (2012)	Çukurova üniversitesi tıp fakültesi Balcalı hastanesine başvuran hasta ve hasta yakınlarının ilaç kullanım alışkanlıklarının belirlenmesi	Kesitsel tip. 209 hasta ve hasta yakınından araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Katılımcıların AİK bilgisinin görece yeterli olduğu, bu durumun cinsiyete, eğitim düzeyine ve sosyal güvence düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.
Pirinççi ve Bozan (2016).	Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin AİK durumları	Kesitsel ve tanımlayıcı tip. 416 hemşireden Sağlık Bakanlığı İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu Akılcı İlaç Şube Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu “AİK’e yönelik bilgi ve davranışların değerlendirilmesi” çalışmasında kullanılan anketle veriler elde edilmiştir.	Hemşirelerin AİK konusunda bilgi eksiklikleri ve uygulama hataları mevcut olduğu görülmüştür.
Ercan ve Biçer (2019).	Tüketicilerin AİK’e yönelik bilgi düzeyleri ve davranışlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi: Sivas ili örneği	Tanımlayıcı tip. 463 hastadan araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Hastaların büyük çoğunluğunun AİK ilkeleri doğrultusunda davranış sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır
Yılmaz vd., (2011).	Bir grup kadının ilaç kullanımı ile ilgili bazı davranışları: akılcı mı?	Kesitsel tip. 287 kadından araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Katılımcıların AİK davranışlarının yetersiz olduğu ve bu konuda sağlık personeli tarafından gerektiği görülmüştür.
Özyiğit ve Arıkan (2015).	Kütahya ilinde üniversite öğrencilerinin AİK hakkında bilgi, tutum ve davranışları	Tanımlayıcı tip. Dumlupınar üniversitesinde okuyan 580 öğrenciden araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	AİK’e yönelik eğitim programlarının artırılması ve sağlık hizmetleri sunumu sırasında kaçırılmış fırsatları değerlendirilmenin önemli ve gerekli olduğu görülmüştür.
Deniz, S. (2019).	AİK’e ilişkin tutum ve davranışların belirlenmesine yönelik bir araştırma	Tanımlayıcı ve kesitsel tip. İstanbul’da yaşayan 479 vatandaşın araştırmacılar tarafından literatürden oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Katılımcıların AİK konusunda uygun olmayan tutum ve davranışlar sergileyebildikleri görülmüştür.
Çobanoğlu ve Alkanat (2019).	Hastanede yatan hastaların AİK’e yönelik bilgi ve davranışlarının incelenmesi	Tanımlayıcı tip. 98 yatan hastadan araştırmacılar tarafından oluşturulan anketle veriler toplanmıştır.	Hastaların, AİK konusunda bilgi ve uygulama hataları olduğu görülmüştür.
Oğuz vd., (2015).	Gaziantep üniversitesi tıp fakültesi Şahinbey araştırma ve uygulama hastanesinde yatan	Tanımlayıcı tip. 296 hastadan veriler Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel müdürlüğü	Katılımcı hastaların AİK konusundaki bilgilerinin yetersiz olduğunu görülmüştür.

hastaların AİK ile ilgili davranışlarının değerlendirilmesi	AİK Şubesi'nden sağlanmış olan anket formları ile toplanmıştır.
---	---

Tablo 2'den elde edilen veriler doğrultusunda çalışmalar aşağıda sağlık çalışanlarına, hasta ve hasta yakınlarına, topluma ve öğrencilere yönelik olmak üzere dört kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategoriler dahilinde çalışmalar ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

2.1. Sağlık Çalışanlarına Yönelik Çalışmalar

Sağlık çalışanlarının AİK konusunda bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik olarak çalışmaya dahil etme kriterlerine uyan toplamda sekiz çalışma bulunmuştur (Şahingöz ve Balcı, 2013; Kubat, 2018; Balçık ve Sarıgül, 2020; Aşiret vd., 2013; Karakoç ve Uyanık, 2018; Kıroğlu vd., 2018; Pirinççi ve Bozan, 2016). Sağlık çalışanlarında örneklem meslek grubu olarak en çok hekim ve hemşirelerin tercih edildiği görülmüştür. Yapılan çalışmalarda hemşire ve hekimlerin AİK bilgi düzeyleri ölçülmüş ve uygulamada bunun ne düzeyde gerçekleştirildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Ortak bulgulara göre genel itibarıyla sağlık çalışanlarının AİK konusunda iyi bir bilgi düzeyine sahip oldukları görülmüştür (Şahingöz ve Balcı, 2013; Kubat, 2018; Saygılı vd., 2015; Karakoç ve Uyanık, 2018). Sağlık çalışanları meslekleri gereği göreve başlamadan önce ve görevde buldukları sırada konu ile ilgili çeşitli eğitimler almaktadırlar. Bundan dolayı bilgi düzeylerinin yüksek olması beklenen bir durumdur. Bununla beraber üç çalışmada da sağlık çalışanlarının bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu görülmüştür (Aşiret vd., 2013; Kıroğlu vd., 2018; Pirinççi ve Bozan, 2016).

AİK'te önemli bir fonksiyon da advers etki bildirimini (İlacın yan etkisinin ortaya çıkması durumunda gerekli geri bildirim sağlanması) konusunda bilgi sahibi olunmasını ve gerekli davranışlarının sergilenmesini kapsamaktadır. Advers etki bildirimini konusunda üç çalışmada çalışanların önemli eksikliklerinin olduğu görülmüştür (Kubat, 2018; Saygılı vd., 2015; Karakoç ve Uyanık, 2018). Üç çalışmanın da (Aşiret vd., 2013; Kıroğlu vd., 2018; Pirinççi ve Bozan, 2016) genel olarak AİK bilgi düzeyinin yetersiz olarak bulunduğu göz önüne alındığı zaman sekiz çalışmanın altısında sağlık çalışanlarının advers etki bildirimini konusunda önemli eksikliklerinin olduğu görülmüştür.

AİK konusunda dört çalışmada sağlık çalışanlarının, hastalara genel olarak bilgi vermeye çok özen gösterdiği ve özellikle ilaçların hastalık üzerine etkileri üzerinde bilgi verildiği görülmüştür (Şahingöz ve Balcı, 2013; Balçık ve Sarıgül, 2020; Aşiret vd., 2013; Kıroğlu vd., 2018). AİK ile ilgili eğitim alınması önem arz etmektedir. Araştırma kapsamında iki çalışmada sağlık çalışanlarının sağlık eğitimi aldığı görülmüştür (Kubat, 2018; Saygılı vd., 2015). Üç çalışmada, hastalara bilgi sunulurken özellikle ilacın fiyatı konusunda çoğu zaman bilgi verilmediği görülmüştür (Kubat, 2018; Balçık ve Sarıgül, 2020; Aşiret vd., 2013).

Balçık ve Sarıgül (2020) çalışmasında, hekimlerin %56,5'nin ilaç konusunda hastaya yeterli bilgi verdiğini ifade etmiştir. Şahingöz ve Balcı (2013) tarafından yapılan çalışmada sağlık çalışanlarının %60,5'inin, Pirinççi ve Bozan (2016) tarafından yapılan çalışmada sağlık çalışanlarının %64,4'ünün kendisine iyi gelen ilacı başkasına önerdiği görülmüştür. Şahingöz ve Balcı (2013) hekimlerin %42,4'ünün hastanın özellikle istediği ilacı verdiğini, Kıroğlu vd., (2018) hekimlerin %57,8'nin hastanın tedavisi ile ilgili bilgileri anlaması için bütün imkanlarını kullandığını ve Pirinççi ve Bozan (2016) hemşirelerin %64,1'inin hekime başvurmadan ağrı kesici aldıkları görülmüştür.

2.2. Hasta ve Hastalık Gruplarına Yönelik Çalışmalar

Hastaların AİK'e yönelik bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik olarak çalışmaya dahil etme kriterlerine uyan toplamda on iki çalışma bulunmuştur (Uğrak vd., 2015; Utli ve Turan, 2020; Beggi ve Aşık 2019; Macit vd., 2019; Akıcı vd., 2015; Şendir vd., 2015; Ekenler ve Koçoğlu, 2016; Büyükturan ve Büyükturan, 2017; Karataş vd., 2012; Ercan ve Biçer, 2019; Çobanoğlu ve Alkanat, 2019; Oğuz vd., 2015). Araştırmanın örneklemini hastanede yatarak tedavi gören, poliklinikte bekleyen, aile hekimliğine başvuru yapan veya belirli bir hastalık konusunda tedavi alan bireyler ve bazı çalışmalarda da hasta yakınlarının da dahil edildiği görülmüştür. Hastaların, AİK konusunda önemli bir kesimi ve ilaç etkilerine doğrudan maruz kalması bakımından önemli bir taraf olduğu ve bu durumun belirlenmesinde büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

AİK konusunda hastaların bilgi, davranış ve tutum düzeylerinin iyi düzeyde olduğunu belirten altı çalışmaya rastlanmıştır (Utli ve Turan, 2020; Beggi ve Aşık 2019; Macit vd., 2019; Büyükturan ve Büyükturan, 2017; Karataş vd., 2012; Ercan ve Biçer, 2019). AİK konusunda hastaların bilgi, davranış ve tutum düzeylerinin yeterli olmadığını ifade eden altı çalışmaya ulaşılmıştır (Uğrak vd., 2015; Akıcı vd., 2015; Şendir vd., 2015; Ekenler ve Koçoğlu, 2016; Çobanoğlu ve Alkanat, 2019; Oğuz vd., 2015). Hastaların büyük kısmının reçeteli ilaçlar kullanmaya veya doktora danışmadan ilaç kullanmayanların oranının %50 üstünde olduğu dört çalışmaya rastlanmıştır (Beggi ve Aşık, 2019; Macit vd., 2019; Şendir vd., 2015; Karataş vd., 2012).

Katılımcıların aile/akraba/arkadaş tavsiyesi ile ilaç kullanma durumuna bakıldığında; %14,8 (Karataş vd., 2012), %17,9 (Macit vd., 2019), %22 (Oğuz vd., 2015), %23,5 (Çobanoğlu ve Alkanat, 2019) ve %34 (Ekenler ve Koçoğlu, 2016) gibi oranların elde edildiği görülmüştür. Katılımcıların hekim tavsiyesi olmadan ilaç kullanma durumuna bakıldığında; %22,3 (Oğuz vd., 2015), %22,4 (Çobanoğlu ve Alkanat, 2019), %22,7 (Ekenler ve Koçoğlu, 2016) ve %55,6 (Büyükturan ve Büyükturan, 2017) gibi oranların elde edildiği görülmektedir. Hekim tavsiyesi olmadan nadiren ilaç kullanan katılımcıların oranı ise %30,6 olarak görülmüştür (Karataş vd., 2012). Başkasına iyi gelen ilacı kendisi için kullanma durumuna bakıldığında katılımcıların %25,4’nün bu tür davranışlar sergiledikleri görülmüştür (Macit vd., 2019).

Son olarak hastaların şikâyeti geçene kadar ilaç kullanma durumuna bakıldığında katılımcıların %25,25 (Beggi ve Aşık, 2019), %34,7 (Macit vd., 2019) ve %33,7 (Çobanoğlu ve Alkanat, 2019) olduğu görülmüştür. Uğrak vd., (2015) çalışmasında ilaç bitene kadar kullanmaya devam edenler %36,4 olduğu görülmüştür.

2.3. Toplumaya Yönelik Çalışmalar

Toplumun AİK’e yönelik bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik olarak çalışmaya dahil etme kriterlerine uyan toplamda beş çalışma bulunmuştur (Köse vd., 2018; Hatipoğlu ve Özyurt, 2016; Barutçu vd., 2017; Yılmaz vd., 2011; Deniz, 2019). Bu kategorideki beş çalışmanın tümünde toplumun AİK bilgi düzeyinin yeterli olmadığı görülmüştür (Köse vd., 2018; Hatipoğlu ve Özyurt, 2016; Barutçu vd., 2017; Yılmaz vd., 2011; Deniz, 2019).

Hekim tavsiyesi olmadan ilaç kullanma oranı %40’tan fazla olan iki çalışmaya rastlanmıştır (Hatipoğlu ve Özyurt, 2016; Deniz, 2019). Özellikle Hatipoğlu ve Özyurt (2016) yaptıkları çalışmada %76 gibi yüksek bir oran elde edilmiştir. Katılımcıların %23,6’lık kısmı hekime başvurmadan ilaç kullanabildiklerini ve bu ilaçların çoğunlukla ağır kesici olduğunu ifade etmişlerdir (Hatipoğlu ve Özyurt, 2016).

Barutçu vd., (2017) göre katılımcıların %16,22’si, Yılmaz vd., (2011) katılımcıların %13,9’u, Deniz (2019) ise katılımcıların %46,6’sı kimseye danışmadan ilaç alabildiklerini ifade etmişlerdir. Deniz (2019) çalışmasına göre katılımcıların %52,8’si hekime danışmadan eczaneden ilaç alabilmektedir. Barutçu vd., (2017) çalışmasına göre katılımcıların %27,8’i, Deniz (2019) çalışmasına göre ise %28,4 oranında arkadaş/aile/akraba tavsiyesi ile ilaç kullandığı görülmüştür. Yılmaz vd., (2011) çalışmasına göre ise katılımcıların %24,7’si başkasına iyi gelen ilacı kullanabileceğini ifade etmiştir.

Barutçu vd., (2017) çalışmasına göre katılımcıların %26’sı şikayetleri geçince ilacı bıraktığını ifade etmiştir. Köse vd., (2018) çalışmasına göre ise katılımcıların %61,3’ü hekimin verdiği ilacı bitirene kadar devam ettiğini ve Hatipoğlu ve Özyurt (2016) çalışmasına göre de katılımcıların %96’sı hekimin tarif ettiği şekilde ilaç kullandıklarını ifade etmişlerdir. Deniz (2019) çalışmasında katılımcıların %20,3’lük kısmı kendi tecrübelerine istinaden ilaç kullanabildiklerini ifade etmişlerdir.

2.4. Öğrencilere Yönelik Çalışmalar

Öğrencilerin AİK’e yönelik bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik olarak çalışmaya dahil etme kriterlerine uyan toplamda üç çalışma bulunmuştur (Şantaş ve Demirgil, 2017; Karaman vd., 2019; Özyiğit ve Arıkan, 2015). Bu çalışmalar içerisinde öğrencilerin AİK bilgi

düzeyinin yeterli olduğunu gösteren iki çalışma bulunmaktadır (Karaman vd., 2019; Özyiğit ve Arıkan, 2015). Öğrencilerin AİK bilgi düzeyinin yeterli olmadığı sonucuna bu kategoride bir çalışmaya ulaşılmıştır (Şantaş ve Demirgil, 2017).

Özyiğit ve Arıkan (2015) çalışmasına göre katılımcıların %68,4'lük kısmı yalnızca hekimin önerdiği ilacı kullandığını, Karaman vd., (2019) çalışmasına göre ise katılımcıların %62'lik kısmı her zaman ilacı reçete dahilinde kullandığını ifade etmişlerdir. Şantaş ve Demirgil (2017) çalışmasına göre öğrencilerin %27'si reçetesiz ilaç kullandığını, Karaman vd., (2019) çalışmasında öğrencilerin %84'lük kısmı baş ağrısı durumunda reçetesiz ilaç kullanabildiğini ve Özyiğit ve Arıkan (2015) çalışmasında katılımcıların %26,2'lik kısmı ilaçların yan etkisinden dolayı zarar gördüğünü ifade etmişlerdir.

3. Tartışma

Türkiye'de AİK'e yönelik bilgi, tutum ve davranışı değerlendiren çalışmaların sistematik derleme yöntemiyle ortak bulgular elde edilmesi amaçlanan bu çalışmada, önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bölümde elde edilen bulgular ile literatürde yapılan benzer çalışmalarla karşılaştırılarak tartışılacaktır.

Çalışmada toplumun AİK bilgi düzeyini inceleyen çalışmalar arasında toplumun bilgi düzeyinin yeterli olduğunu gösteren çalışmaya rastlanmamıştır. Sharm vd., (2017) çalışmasında AİK konusunda toplumun %46'sının bilgi düzeyinin yeterli olmadığı görülmüştür. Auta vd., (2012), Nijerya'da yapmış olduğu çalışmada toplumun %50'den fazlasının AİK konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada elde edilen bulgular literatürle genel olarak paralellik göstermektedir. AİK konusunda eğitim düzeyi, sağlığı geliştirme, araştırma ve merak ruhunun varlığı gibi birçok kişisel ve dış faktörleri barındırdığı için toplumun genel olarak AİK bilgi düzeyinin yeterli olmamasında rol oynadığı düşünülmektedir.

Çalışmada bireylerin hekime danışmadan veya arkadaş/aile tavsiyesi ile ilaç kullanabildiği görülmüştür. Mensah vd., (2019), Gana'da yapmış olduğu çalışmada bireylerin arkadaş/aile tavsiyesi ile ilaç kullanma sıklığı %32,7 olduğu görülmüştür. Mamo vd., (2018) Etiyopya'da yapmış oldukları çalışmada bu oranı %18,9 olarak bulmuşlardır. Kantor vd., (2015) çalışmasında katılımcıların %30'u soğuk algınlığı ve grip gibi durumlarda hekime danışmadan antibiyotik aldığını dile getirmiştir.

Çalışmada bireylerin sağlık şikâyeti geçince ilgili ilacı bırakması yönünde davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Filho vd., (2018) Brezilya'da yaptığı çalışmada katılımcıların %10,6'sının hekimin önerdiği süreden önce ilaç kullanımını bıraktığını ifade etmiştir. Oranın düşük olmasının nedeni çalışma örneklem grubunun 65 yaş ve üzeri olmasından dolayı kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya Sağlık Örgütü tahminlerine göre, ilaçların yarısından fazlası uygun olmayan bir tarzda reçetelenmekte, elde edilmekte ya da satılmaktadır. İlaçları kullanan bireylerin ise yarısı ilaçları akılcı olmayan bir şekilde kullanmaktadır. Dünya nüfusunun üçte biri ise ilaç kullanımından yoksundur (Abacıoğlu, 2005: 3). Dünya geneli durum böyle olduğu gibi Türkiye'de de AİK konusunda bazı sorunların devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmada AİK konusunda sağlık hizmetleri paydaşlarının bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların sistematik derlemesi yapılarak parçaların birleştirilerek son on yıldaki durumun bir bütün olarak görülmesini öngörmektedir.

Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarına, hasta ve hasta yakınlarına, topluma ve öğrencilere yönelik çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Doğal bir sonuç olarak sağlık çalışanlarının genel AİK bilgi düzeylerinin yeterli olduğu görülmüştür. Ancak sağlık çalışanlarının AİK'in önemli bir bileşeni olan advers etki bildirim sistemi bazı çalışmalarda yoğunluktan, bazı çalışmalarda da bilgi eksikliğinden dolayı yeterli düzeyde önemsemediği görülmektedir. Hasta ve hasta yakınlarının AİK bilgi düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmüştür. Bazı konularda olumlu davranışlar gösterilirken bazı konularda yeteri kadar ilerlemenin sağlanmadığı görülmüştür. Özellikle hekim tavsiyesi almadan ilaç kullanılması, başka bir hastaya iyi gelen ilacın kendisi içinde iyi geleceği düşüncesi ile ilaç kullanılması gibi davranışların olduğu görülmektedir. Toplumun AİK bilgi, tutum ve davranışlarını inceleyen çalışmaların hepsi de genel olarak olumsuz sonuçlara ulaşmışlardır.

Toplumun özellikle hangi ilacın alınacağı konusunda karar verirken hekime danışma konusunda ciddi eksiklerin varlığı görülmüştür. Öğrencilerin AİK konusunda kısmen de olsa iyi düzeye sahip oldukları görülmüştür. Reçeteli ilaç kullanma ve hekime danışarak ilaç kullanma gibi konularda iyi bir düzeye sahip oldukları görülmüştür. Bunun nedeninin çalışmalarda örnekleminin genelde sağlık bölümlerinde okuyan öğrenciler olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

AİK konusunda özellikle eğitimin verilmesi ve bilincin yerleşmesi için sağlık kurumlarının AİK mantığını destekleyen ve kolaylık sağlayan bilgi sistemini geliştirmesinin büyük fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Meta analizi ve sistemik derleme gibi yöntemlerle yapılan çalışmaların bu konuda kanıta dayalı veriler sağlaması açısından büyük önem arz ettiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abacıoğlu, N. (2005). “Akılcı (Rasyonel) İlaç Kullanımı”, *Üniversite ve Toplum*, S.5, s. 1-7.
- Akıcı A.- Mollahaliloğlu S.- Özgülcü Ş.- Dönertaş B.- Alkan A. (2015), “Birinci Basamak Sağlık Merkezlerine ve Devlet Hastanelerine Başvuran Hastaların Aldıkları Sağlık Hizmetinin Akılcı İlaç Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Family Physician*, S.6, s. 30-39.
- Akıcı, A. ve Kalaça S. (2013). “Topluma Yönelik Akılcı İlaç Kullanımı”, *Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı*, SGK Yayın No: 93, Ankara.
- Arslan, R. ve Filiz, M. (2020). “Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algularının Değerlendirilmesi”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S.21, s. 1-18.
- Aşiret G.D.- Kahraman B.B.- Yeğenoğlu S.- Akdemir N.- Baydar T. (2013). “Geriatrik Hastalara Hizmet Veren Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanımı Konusundaki Bilgi ve Deneyimlerinin Değerlendirilmesi”, *Turkish Journal of Geriatrics*, S.16, s. 446-453.
- Auta A.- Omale S.- Folorunsho T- David S.- Banwat S. (2012). “Medicine Vendors: Selfmedication Practices and Medicine Knowledge”, *North American Journal of Medical Sciences*, S.4, s. 24-28.
- Aydın, B. ve Gelal, A. (2012). “Akılcı İlaç Kullanımı: Yaygınlaştırılması ve Tıp Eğitiminin Rolü”, *Dü Tıp Fakültesi Dergisi*, S.26, s. 57-63.
- Balçık, P.Y. ve Sarıgül, S.S. (2020). “Akılcı İlaç Kullanımı: Aile Hekimlerinde Bir Uygulama”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, S.11, s. 402-412.
- Barutçu A.- Tengilimoğlu D.- Naldöken Ü. (2017), “Vatandaşların Akılcı İlaç Kullanımı, Bilgi ve Tutum Değerlendirmesi: Ankara İli Metropol İlçeler Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.19, s. 1062-1078.
- Beggi, B. ve Aşık, Z. (2018). “Aile Hekimliği Polikliniğine Başvuran Hastaların Akılcı İlaç Kullanımı Yönünden Değerlendirilmesi”, *Ankara Med J*, S.19, s. 251-260.
- Büyükturan, Ö. ve Büyükturan, B. (2017). “Bir Grup Hasta ve Hasta Yakınlarının İlaç Kullanımı İle İlgili Tutum ve Davranışları”, *Sakarya Tıp Dergisi*, S.7, s. 210-215.
- Çobanoğlu, A. ve Alkanat, H.Ö. (2019). “Hastanede Yatan Hastaların Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi ve Davranışlarının İncelenmesi”, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, S.22, s. 33-40.
- Deniz, S. (2019). “Akılcı İlaç Kullanımına İlişkin Tutum ve Davranışların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, S.22, s. 619-632.
- Ekenler, Ş. ve Koçoğlu, D. (2016). “Bireylerin Akılcı İlaç Kullanımıyla İlgili Bilgi ve Uygulamaları”, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, S.3, s. 44-55.

- Ercan, T. ve Biçer, D. F. (2019). “Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Düzeyleri ve Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sivas İli Örneği”, *BMIJ*, S.7, s. 998-1021.
- Filiz, M. (2020). “Sağlık Kurumlarında Liderlik Tarzı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmaların Sistemik Derlemesi”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.10, s. 276-296.
- Filiz, M. ve Bardakçı, S. (2020). “Sağlık Çalışanlarının Örgütsel İklim Alguları ve Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Artvin İli Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, s. 436-449.
- Hatipoğlu, S. ve Özyurt, B.C. (2016). “Manisa İlindeki Bazı Aile Sağlığı Merkezlerinde Akılcı İlaç Kullanımı”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, S.15, s. 1-8.
- Higgins, J.P.T. ve Green, S. (2011). *Cochrane Handbook For Systematic Reviews of Interventions*, John Wiley and Sons.
- İlaç Endüstrisi İşverenleri Sendikası (İEİS). <http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/indicators/33/turkiye-ilac-pazari> Erişim tarihi: 30/03/2021
- Kantor E.- Rehm C.- Hass J.- Chan A.- Giovannucci E. (2015). “Trends In Prescription Drug Use Among Adults In The United States From 1999-2012”, *JAMA*, S.3, s. 1818-1831.
- Karaçam, Z. (2013), “Sistemik Derleme Metodolojisi: Sistemik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, S.6, s. 26- 33.
- Karakoç, M.D. ve Uyanık, Ö. (2018). “Bir Kamu Hastanesinde Görevli Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanımı Konusundaki Bilgi, Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S.9, s. 112-119.
- Karaman A.- Ayoğlu T.- Aydoğan M.N.- Kuğu E. (2019). “Rational Drug Usage Status of Nursing Students”, *FNJN Florence Nightingale Journal of Nursing*, S.27, s. 143-156.
- Karataş Y.- Dinler B.- Erdoğan T.- Ertuğ P.- Seydaoğlu G. (2012). “Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Balcalı Hastanesine Başvuran Hasta ve Hasta Yakınlarının İlaç Kullanım Alışkanlıklarının Belirlenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.37, s. 1-8.
- Kaya H.- Turan N.- Keskin Ö.- Tencere Z.- Uzun E.- Demir G.- Yılmaz T. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Akılcı İlaç Kullanma Davranışları”, *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, S.18, s. 35-42.
- Kıroğlu O.- Berktas F.- Şahan E.- Karataş Y. (2018). “Araştırma Görevlilerinin Akılcı İlaç Kullanımı Konusunda Bilgi ve Farkındalıkları”, *Çukurova Medical Journal*, S.43, s. 164-171.
- Köse E.- Erdoğan N.- Bedir N.- Demirbaş M.- İnci M.B.- Karabel M.P.- Tok Ş.- Kibar F.A.- Ekerbiçer H.Ç. (2018). “Sakarya’nın Taraklı İlçesindeki Erişkinlerde Akılcı İlaç Kullanımı ile İlgili Bazı Bilgi ve Tutumlarının İncelenmesi”, *Sakarya Tıp Dergisi*, S.8, s. 80-89.
- Kubat, H. (2018). “Hekimlerin Akılcı İlaç Kullanımı ve Farmakovijilansa Yönelik Bilgi ve Tutumları”, *Çukurova Medical Journal*, S.43, s. 286-294.
- Liberati A.- Altman D.- Tetzlaff J.- Mulrow C.- Gotzsche P.- Loanidis D.- Kleijnen J.- Moher D. (2009). “The Prisma Statement For Reporting Systematic Reviews and Meta Analyses of Studies That Evaluate Healthcare Interventions: Explanantion and Elaboration”, *Ann Intern Med*, S.15, s. 65- 94.
- Loyola F.A.- Firmo J.O.A.- Mambrini J.V.M.- Peixoto S.V.- Souza-Junior P.R.B- Andrade, F.B.A. (2018). “Cost related under use of medications in older adults: ELSI-Brazil”, *Rev Saude Publica*, S.52, s. 8.
- Lunny, C.- Brennan, S.- McDonald S.- McKenzie J. (2016). “Evidence Map of Studies Evaluating Methods For Conducting, Interpreting and Reporting Overviews of Systematic Reviews of Interventions: Rationale And Design”, *Systematic Reviews*, S.5, s. 1-8.

- Macit M.- Karaman M.- Parlak M. (2019). “Bireylerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, s. 372-387.
- Mamo S.- Ayele Y.- Dechasa M. (2018). “Self-Medication Practices Among Community Of Harar City and Its Surroundings”, Eastern Ethiopia. *Journal of Pharmaceutics*.
- Mensah B.N.- Agyemang I.B.- Afriyie D.K.- Amponsah S.K. (2019). “Self-Medicationpractice İn Akuse, A Rural Setting İn Ghana”, *Niger Postgrad Med J*, S.26, s. 189-94.
- Moher D.- Liberati A.- Tetzlaff J.- Altman D. (2009). “Reprint-Preferred Reporting Items For Systematic Reviews and Meta Analyses: The Prisma Statement”, *Physical Therapy*, S.89, s. 873-880.
- Oğuz E.- Alaşehirli B.- Demiryürek A.T. (2015). “Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Şahinbey Araştırma ve Uygulama Hastanesinde Yatan Hastaların Akılcı İlaç Kullanımı ile İlgili Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.12, s. 240-254.
- Özyiğit, F. ve Arıkan, İ. (2015). “Kütahya İlinde Üniversite Öğrencilerinin Akılcı İlaç Kullanımı Hakkında Bilgi, Tutum ve Davranışları”, *Bozok Tıp Derg.*, S.5, s. 47-52.
- Pirinççi, E. ve Bozan, T. (2016). “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanım Durumları”, *Fırat Tıp Derg/Fırat Med J*, S.21, s. 129-136.
- Saygılı M.- Özer Ö.- Uğurluoğlu Ö. (2015). “Bir Kamu Hastanesinde Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *DEUHFED*, S.8, s. 162-170.
- Sharma D.- Gurung D.- Kafle R.- Singh S. (2017). “Knowledge and Practice On Over-The-Counter Drugs Among Adults Of Age Group 20 and Above Residing İn Chapapani”, Pokhara, Kaski, Nepal. *International Journal of Scientific Reports*, S.3, s. 79-86.
- Sürmelioglu N.- Kıroğlu O.- Erdoğan T.- Karataş Y. (2015). “Measures for Prevention of Irrational Drug Use”, *Archives Medical Review Journal*, S.24, s. 452-462.
- Şahingöz, M. ve Balcı, E. (2013). “Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanımı”, *TAF Prev Med Bull*, S.12, s. 57-64.
- Şantaş, F. ve Demirgil, B. (2017), “Akılcı İlaç Kullanımına İlişkin Bir Araştırma”, *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*. S.5, s. 35-48.
- Şendir M.- Çelik Z.- Güzel E.- Büyükyılmaz F. (2015). “Aile Sağlığı Merkezlerine Başvuran Bireylerde Akılcı İlaç Kullanım Alışkanlıklarının Belirlenmesi”, *TAF Prev Med Bull*, S.14, s. 15-22.
- Uğrak U.- Teke A.- Cihangiroğlu N.- Uzuntarla Y. (2015). “Kardiyoloji Kliniğinde Yatan Hastaların Akılcı İlaç Kullanımı Konusundaki Tutumları”, *TAF Prev Med Bull*, S.14, s. 137-144.
- Utlı, H. ve Turan, M. (2020). “0-12 Yaş Arası Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi”, *EGEHFD*, 2020; S.36, s. 87-95.
- Victor, L. (2008). “Systematic Reviewing”, *Social Research Update*, S. 54, s.1-4.
- Yılmaz M.- Güler N.- Güler G.- Kocataş S. (2011). “Bir Grup Kadının İlaç Kullanımı ile İlgili Bazı Davranışları: Akılcı mı?”, *Cumhuriyet Tıp Derg*, S.33, s. 266-277.